

Adel in de achttiende eeuw: smaak en distinctie

Een verkenning van het veld

Yme Kuiper

‘Le capital symbolique [...] est un capital relationnel: le noble existe comme noble, d’une part par rapport aux autres nobles et d’autre part, par rapport aux non-nobles. Et il y a une lutte parmi les nobles pour savoir qui est vraiment noble; il y a aussi une discussion entre les nobles et les non-nobles pour savoir si le noble est digne de l’idée du noble qu’il veut donner.’ (Pierre Bourdieu)¹

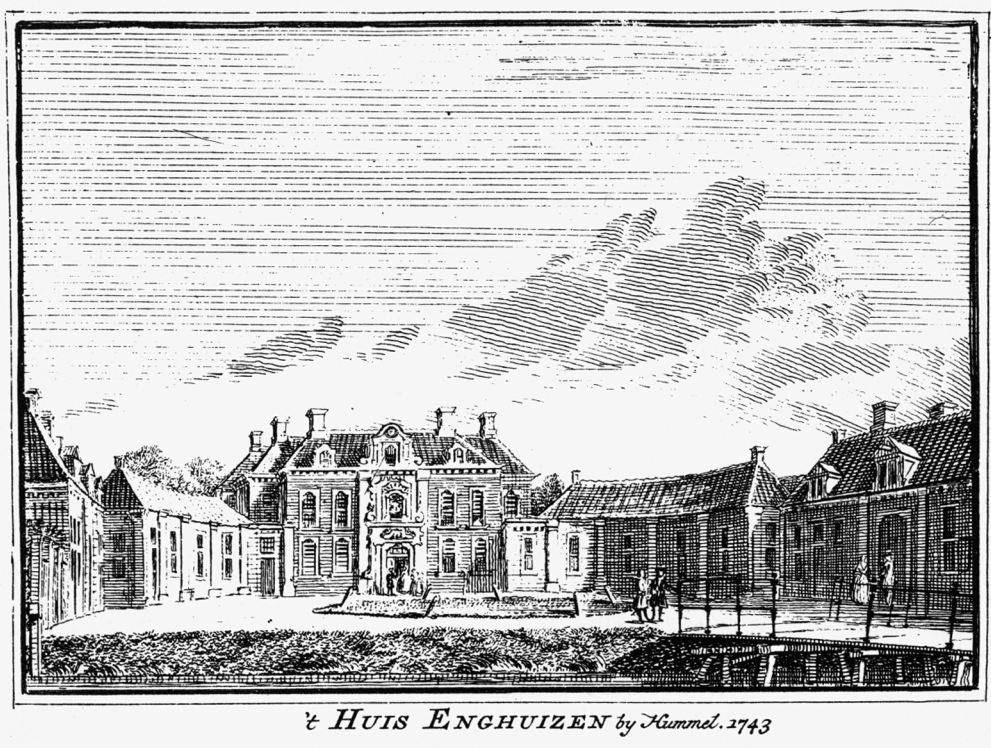
Typerend voor de achttiende eeuw was de opkomst van de krant, de roman en de adelskritiek.² In diezelfde eeuw waren veel adellijke families in de Nederlanden voor hun lokale macht, welstand en aanzien aangewezen op het bezit van land en heerlijkheden.³ Maar al in de eeuw daarvoor hadden rijke regenten en kooplieden in de Noordelijke Nederlanden heerlijkheden en landgoederen gekocht en daarop landhuizen laten bouwen en verbouwen. Wilde deze stedelijke elite de adel imiteren? Ging het haar om een lucratieve investering of zocht zij vooral de genoegens van het buitenleven? Of ging het haar om beide? Niet onbelangrijk is in dit verband op te merken dat in de Republiek zelf – tussen grofweg 1600 en 1800 – geen nieuwe adelsverheffingen plaatsvonden. Dat was wel het geval in de Zuidelijke Nederlanden. Daar werden bijvoorbeeld in het Antwerpse meer dan honderd patricische (van oorsprong veelal koopmans-) families geadeld tussen 1670 en 1780.⁴

¹ Op een in 1994 te Toulouse gehouden congres hield Bourdieu een *keynote lecture* over de adel: ‘La noblesse: capital social et capital symbolique’, gepubliceerd in: Didier Lancier en Monique de Saint Martin, ed., *Anciennes et nouvelles aristocraties de 1880 à nos jours* (Parijs, 2007) 385-397, citaat op pagina 389.

² Vergelijk voor adelskritiek in Europees perspectief: Ronald G. Asch, *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit* (Köln, 2008) 275-286.

³ Vergelijk J.L. Price, ‘The Dutch nobility in the seventeenth and eighteenth centuries’, in: H.M. Scott, ed., *The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries* (Londen-New York, 1995), I, 82-113; Paul Janssens, *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen* (Gent, 1993) 185-280.

⁴ K. Degryse, ‘De Antwerpse adel in de 18de eeuw’, in: J. Verbesselt e.a., ed., *De adel in het hertogdom Brabant* (Brussel, 1985) 133-141.

Het huis Enghuizen bij Hummelo, 1743 (gravure naar een tekening van Jan de Beijer uit 1743; Hendrik Spilman, omstr. 1770)

Vermoedelijk was in de achttiende eeuw de positie van de hoge adel en de hofadel in de Zuidelijke Nederlanden aan de top van de samenleving prominenter dan in de Noordelijke Nederlanden. De Republiek kende slechts een klein aantal hoog-adellijke families. Op een ander belangrijk punt was de situatie daarentegen identiek: in de gehele Nederlanden bezat de adel de sociale en vaak ook culturele hegemonie op het platteland. Daarenboven waren er vele provincies waarin de adel op gewestelijk niveau óf de bestuurlijke hegemonie bezat óf zijn invloed kon doen gelden. Op twee velden in de samenleving was de adel destijds zelfs prominent aanwezig: in de diplomatieke wereld en onder hogere officieren in het leger.

Over verburgerlijking en aristocratisering

Wijkt een dergelijk globaal geschetst beeld niet fundamenteel af van het tot voor kort onder historici gangbare beeld van de Republiek als een door het handelskapitalisme van kooplieden-stadsregenten groot geworden statenbond? In dat beeld fungeert de adel vaak als overblijfsel uit oude tijden, als maatschappelijke franje, als *couleur locale* in de regio's buiten Holland of als cliëntèle van de stadhouder. In hun handboek *Nederland 1500-1815* stellen de economisch historici Jan de Vries en Ad van der Woude onomwonden dat de adel in de achttiende eeuw maar weinig bijdroeg aan de 'economische ontplooiing van het land'. Adel moest zich immers onthouden van

handwerk, nering of koophandel. Slechts militaire functies en hogere openbare ambten stonden voor hem open. Beschermheerschappen in de stad of op het platteland kostten eigenlijk alleen maar geld.⁵ Het economisch optreden van de adel beoogde niet meer dan de instandhouding van het voorvaderlijk bezit. Op basis van daaruit getrokken inkomsten werd een bepaalde levensstijl gecontinueerd. Een en ander oogt tamelijk clichématig. Datzelfde geldt voor de algehele typering van de Republiek als een burgerlijke cultuur, waarin het op burgerlijke eenvoud gestoelde huiselijk leven geheel centraal stond.

Inmiddels lijkt dit beeld behoorlijk te vergruizen, of in ieder geval bijgesteld te worden door het vanaf de jaren 1980 steeds breder uitwaaiende onderzoek naar de maatschappelijke positie, politieke invloed en culturele uitstraling van de adel in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Vooral op het vlak van de culturele opstelling van de adel is nog een onderzoekswereld te winnen. Daarbij lijkt het erop dat in het onderzoek dat zich richt op de noordelijke provinciën toch vooral de verhouding, rivaliteit en afstand tussen adel en stadspatriciaat nog altijd het brandpunt van belangstelling vormt, terwijl er in het zuiden meer aandacht is voor de relatie vorst en adel en daarmee samenhangende aspecten. Zelfs het recente onderzoek naar de uitstraling van de stadhouderlijke hoven in de Republiek heeft daarin geen wezenlijke verandering gebracht.⁶

Zeer bekend uit de historiografie van de Republiek zijn de processen van oligarchisering en aristocratisering die zich in de zeventiende en achttiende eeuw binnen regentendom en patriciaat afspeelden. Aristocratisering is daarbij door onderzoekers die zich geheel richtten op het patriciaat van de drie Hollandse steden Leiden, Gouda en Hoorn opgevat als een specifieke culturele ontwikkeling (verbonden met mentaliteit en groepsidentiteit) die *niet* opgevat mag worden als imitatie van een adellijke levensstijl. Zo geformuleerd wordt het aristocratiseringsproces wel erg beperkt (slechts vanuit het gewest Holland gezien) en eenzijdig (alleen toegepast op het Hollandse patriciaat) geïnterpreteerd.⁷ Geheel buiten beeld blijft bijvoorbeeld een ander proces van oligarchisering (met als culturele component een spurt in aristocratisering): het gegeven dat ook onder de adel zelf zich vanaf de zeventiende eeuw, maar doorlopend in de achttiende eeuw, een trend van toegenomen distinctie voltrok. Riddermatige adel, verenigd in ridderschappen, sloot steeds meer de rijen voor niet-riddermatige adel door toelatingscriteria al maar stringenter te maken. Ook in gewesten waar geen ridderschappen bestonden manifesteerde deze trend naar politieke en culturele distinctie zich in huwelijkspolitiek, dynastiek besef of erfstrategie rond stam-

⁵ Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 608-625, in het bijzonder 618-619.

⁶ Vergelijk Olaf Mörke, 'Stadttholder' oder 'Staetholder': die Funktion des Hauses Oranien und seines Hofes in der politischen Kultur der Vereinigten Niederlande im 17. Jahrhundert (Münster, 1997); Marijke Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor de erkenning van hun rechten, 1702-1747* (Amsterdam, 2005).

⁷ Zie voor een recente herhaling van dit perspectief: Joop de Jong, 'De regenten, de Republiek en het aristocratiseringsproces: een terugblik', in: Guido Marnef en René Vermeir, ed., *Adel en macht. Politiek, cultuur en economie* (Maastricht, 2004) 5-15. Een duidelijk verbeteringsvoorstel van onderzoek naar aristocratisering onder patriciaat en burgerij biedt: R.G. de Neve, 'Regenten, aristocratisering en genealogie', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, X (2003) 122-150.

huis en grondbezit. Bovendien ontstonden er aanmerkelijke verschillen in welstand tussen adellijke families, niet in het minst door meer dan incidentele huwelijken met rijke burgerlijke erfdochteren. Dit roept onmiddellijk de vraag op of het wel vruchtbaar is om de *Werdegang* van de adel in de gehele Republiek te typeren als de opkomst van de *gentilhomme bourgeois* (als pendant van de Hollandse regent, de *bourgeois gentilhomme*). Ook hier lijkt overaccentuering van de situatie in Holland in het geding te zijn. Het gewest telde namelijk in de achttiende eeuw nauwelijks nog een tiental adellijke geslachten. Nuttig is in dit verband te weten dat van de totale populatie van stads- en plattelandsregenten die de Republiek toen telde ongeveer 10 tot 15 % van adel was.⁸

In feite zouden we bij toekomstig onderzoek naar de adel in de achttiende-eeuwse Republiek veel systematischer drie adelszones moeten onderscheiden: Holland, Zeeland en Utrecht (waar de adel het minst talrijk en invloedrijk was), Gelderland en Overijssel (meest talrijk en invloedrijk), en Friesland en Groningen (zwevend tussen de twee andere zones). De gewestelijke context en daar weer binnen het regionale en lokale niveau oefende grote invloed uit op interne en externe machtskansen en culturele hegemonie van adellijke personen en families. De vergelijkende component is bij het adelsonderzoek dat zich richt op de vroegmoderne tijd schromelijk verwaarloosd in Nederland.⁹

Niet alleen de tegenstelling tussen riddermatige en niet-riddermatige adel geeft aan dat de adel in de Republiek beslist geen homogene stand was. Ook de op het eerste gezicht grote afstand tussen protestantse en katholieke adel wijst in die richting. En verder was er nog de komst van buitenlandse adel naar de Republiek (en zijn opname vooral in het Staatse leger) én de nobilitatie van rijke en aanzienlijke burgers door buitenlandse vorsten. Deze diversiteit verhinderde niet dat bij de (door de omgeving als aparte stand beschouwde) adel zelf in de achttiende eeuw een collectief zelfbeeld bestond waarin de nadruk lag op de ouderdom van het geslacht, zijn voortreffelijkheid in het verleden, zijn heldhaftigheid, zijn exclusieve behuizing, zijn vooraanstaande plaats in de kerk, zijn voorliefde voor de jacht, zijn afkeer van handel en bedrijf én zijn omgangsvormen.

Het is op dit punt dat het thema smaak, zowel vanuit collectief als individueel gezichtspunt zich aandient. Was de smaak van de adel altijd wel traditioneel bepaald? Speelde veranderde smaak bijvoorbeeld geen sleutelrol bij de introductie van nieuwe modes op het vlak van architectuur, huisinrichting en tuinaanleg?¹⁰ In hoeverre waren daarbij internationale contacten of relaties met vorstenhoven van invloed? Hoe juist is het bekende beeld dat de edelman zijn *Ahnengalerie* koesterde en de patriciër zijn schilderijen kabinet van vaderlandse en Italiaanse meesters? In de Republiek deelden leden van adel en patriciaat toch in stedelijke kring en aan het hof – in Amsterdam en Den Haag – een sociabiliteit waarin culturele uitwisseling plaatsvond. Zij gaven

⁸ Zie Jean Streng, 'De adel in de Republiek', *Virtus*, X (2003) 71-101, in het bijzonder 73.

⁹ Vergelijk Yme Kuiper, 'Eer, patronage en statusconsumptie. Over adelsonderzoek naar de vroegmoderne tijd', *Virtus*, XII (2005) 164-176. In het onderzoek naar regenten en patriciaat is wel degelijk rekening gehouden met de tweedeling tussen het zogeheten Westnederlands model (coöptatie) en het Oostnederlands model (verkiezing van stadsbestuurders uit bredere kring).

¹⁰ Vergelijk bijvoorbeeld J.C. Bierens de Haan, *Rosendaal. Groen Hemeltjen op Aerd* (Zutphen, 1994).

Otto baron van Randwijck en zijn echtgenote Stephanina des H.R. Rijksgravin van Randwijck (panelen; Tethart Philipp Christian Haag, 1791; part. coll., foto Iconografisch Bureau, Den Haag)

opdrachten aan bijvoorbeeld dezelfde schilders, zilversmeden, bouwmeesters, decorateurs en tuinarchitecten. Zij kochten hun boeken bij dezelfde boekhandelaren en bezochten in binnen- en buitenland dezelfde toeristische attracties, steden en spa's.

Adellijk leven in verandering

Wie vertrouwd is met verschillende vormen van verlichte, achttiende-eeuwse adelskritiek (van de milde spectatoriale geschriften tot en met de felle patriottenpers) weet dat de edelman die zich alleen laat voorstaan op voorname geboorte, familiewapens, erfelijke ambten en bezittingen, niet langer op het respect van de geleerde en bemiddelde burger hoefde te rekenen. Vooral biografisch onderzoek heeft laten zien hoe regelmatig bekende en minder bekende personen, afkomstig uit het toonaangevend adellijk milieu van de achttiende eeuw zelf, niet langer geboorte en voorrechten als pijlers van adeldom zagen maar geleerdheid, karakter, ja zelfs in de handel verdiend fortuin.

Belle van Zuylen schreef als twintigjarige freule haar eerste satirische novelle, *Le noble*.¹¹ De heldin van het verhaal laat zich schaken door haar, uit een recentelijk

¹¹ Vergelijk Riëtte van der Plas, "Wat is adel? Het recht om te jagen!'", in: Joke J. Hermsen e.a., ed., 'Nu eens dwaas dan weer wijs', *Belle van Zuylen tussen Verlichting en Romantiek* (Amsterdam, 1990) 100-111.

geadeld geslacht afkomstige, geliefde. Ze smijt de familieportretten uit het kasteelraam en stapt daarover heen haar vrijheid tegemoet. De adellijke code van *Ebenbürtigkeit* heeft zij doorbroken. ‘Men volgt niet altijd zijn vader, noch zijn voorouders’, luidt het motto, ontleend aan La Fontaine, dat ze het verhaal meegaf. Belle had zelf ook een niet-adellijke moeder, wier voorgeslacht tot de Antwerpse koopmansstand behoorde.

Jonker Onno Zwier van Haren – volgens de rouwbrief na zijn overlijden: ‘baron’ – was naar het oordeel van de tijdgenoot een aristocratische regent waartegen men opkeek als tegen ‘hoge huizen’. Zelf gehuwd met een rijke Haagse burgemeestersdochter moest de Friese edelman aan het eind van zijn leven meemaken dat zijn oudste zoon zijn politieke loopbaan opgaf voor een nieuwe carrière in de handel te Amsterdam. In zijn lierdicht ‘De Koopman’ legde hij die zoon uit dat het voor een edelman echt geen schande was in zaken te gaan. Handel verdrijft toch immers armoe. En was niet ooit de Venetiaanse adel voortgekomen uit de zeehandel?¹² Het liep niet goed af met het koopmansfortuin van Duco van Haren. Als grietman in Friesland liet hij een nieuw landhuis bouwen en met smaak kocht hij ter inrichting daarvan een heel kabinet van schilderijen. Met de komst van de Bataafse revolutie moest de inmiddels geheel berooide jonker naar het hertogelijk hof te Weimar vluchten. Daar bood hij zijn diensten als gouverneur aan. De eretekens van de familie Van Haren in de plaatselijke kerk vielen nadien ten prooi aan de volkswroede.

Het voorbeeld van Duco van Haren verwijst – in extreme zin, dat wel – naar een aspect dat vaak als ‘typisch adellijk’ wordt opgevat: publiekelijk vertoond consumptief gedrag, dat de vooraanstaande plaats in de samenleving symboliseert. Even bekend is de ideaaltypische tegenstelling tussen de vooral in hofkringen verkerende edelman als *big spender* met een vrije seksuele moraal tegenover de rechtschapen land-edelman die zuinig leeft, vroom is en zijn personeel beter behandelt dan hoveling of rijke burger. Het is maar de vraag of zulke beelden wel beantwoorden aan bijvoorbeeld verschillen in mentaliteit en consumptiepraktijken tussen adel in Antwerpen (wat zuiniger en ingetogen) en Brussel (meer publiek gericht en uitbundiger) of dat ze niet veeleer zijn geworteld in fictie en topoi. Daarnaast toonde eerder onderzoek naar de adel in de Zuidelijke Nederlanden wel zekere raakvlakken aan tussen de adellijke leefwereld en die van entrepreneurs, maar van een heuse ondernemersadel was geen sprake. Een recente nadere analyse van het consumptiegedrag van de (laat-)achttiende Antwerpse adel toont aan dat deze elite een eigensoortige levensstijl bezat. Die vertoonde zowel traditionaliserende als uiterst moderne trekken.¹³ Wat de Nederlandse adelshistorici van hun Belgische collega’s kunnen leren is hun aandacht meer te richten op adellijke participatie aan het achttiende-eeuwse stedelijk leven. Ook zo’n vernieuwde blik valt binnen Europese kaders. Volgens Asch groeide niet alleen in Frankrijk de kloof tussen een relatief vermogende adel, die deelnam aan een

¹² Vergelijk Pieter van der Vliet, *Onno Zwier van Haren (1713-1779). Staatsman en dichter* (Hilversum, 1996) 401-402; Yme Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen, 1993) 258-259.

¹³ Bruno Blondé, ‘Botsende consumptiemodellen? De symbolische betekenis van goederenbezit en verbruik bij de Antwerpse adel (ca. 1780)’, in: G. Marnef en R. Vermeir, ed., *Adel en macht: politiek, cultuur, economie* (Maastricht, 2004) 123-139.

nieuwe, stedelijke consumptiecultuur, én een verarmde landadel, die zich slechts op het verleden kon beroepen om zijn positie te rechtvaardigen.¹⁴

Gegeven de huidige stand van (kunst-, literair-, cultuur-) historisch onderzoek op het terrein van aristocratische elites en hun onderlinge relaties (in de Nederlanden van de achttiende eeuw) lijkt het specifieke onderzoek naar processen van distinctie en de rol van smaak daarbij als vorm van hegemonie maar ook van identiteit, gebaat te zijn bij het helder formuleren van de context waarbinnen deze collectiviteiten, al dan niet rivaliserend, optraden en hun distinctiemiddelen inzetten. Nog belangrijker is om daarbij adel op te vatten als een rijk geschakeerde elite die in de vroegmoderne tijd niet alleen maar tegen de stroom van de geschiedenis in roeide. Vruchtbaar lijkt het dan om adel als die specifieke elite te onderzoeken waarbinnen toen al in de Nederlanden personen en families cultureel en symbolisch kapitaal inzetten om in verschillende maatschappelijke velden een zekere distinctie te handhaven. Daarna lijkt hun nageslacht zich steeds meer open te stellen voor integratie met andere rijk van kapitaal voorziene niet-adellijke personen, maar dan wel in een context van nieuwe nationale staatsverbanden.

Vier bijdragen met Bourdieu verbonden

Bovenstaande beschouwing fungeerde als opmaat naar een specifieke adelsessie ‘Smaak en Hegemonie’ die onderdeel vormde van het in januari 2009 te Amsterdam gehouden, tweedaagse symposium ‘Smaak en Distinctie. Elites in de Nederlanden in de 18^e eeuw’. Vier van de in totaal zes in deze sessie gepresenteerde voordrachten werden uitgewerkt tot artikelen. De presentatie van Kees Kuiken over wapenporselein is inmiddels elders gepubliceerd en die van Joke Hermsen zal in de naaste toekomst verschijnen. In haar voordracht behandelde zij ook fragmenten uit haar in 2008 verschenen en uitstekend ontvangen brievenroman over Belle van Zuylen, *De liefde dus*.

In zijn artikel over de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht toont Renger de Bruin aan hoezeer deze orde zelf in adellijke kringen een effectief distinctie-instrument was. De in zijn betoog aanwezige connectie met het werk van Bourdieu schuilt in het verband tussen dalende economische kansen en toegenomen distinctiedrift. Rond 1750 trok de landbouweconomie weer aan, waarvan een fors deel van de adel flink profiteerde.¹⁵ De distinctiedrift bleef echter stijgen. Dat laat zien dat deze ook een zekere, relatieve autonomie had ten opzichte van economische kapitaalsvorming.

Adellijke distinctiezucht is ook een centraal thema in het artikel van Nikolaj Bijleveld over de ontwikkeling van adellijke begrafenissen in de achttiende eeuw. Door zo’n imposante publieke gebeurtenis op te vatten als een *fait social total* komen allerlei facetten van deze overgangsrite (en hun onderlinge samenhang en transformaties) goed in beeld. Geïnspireerd door – wie anders haast op dit symposium? – de Franse socioloog Pierre Bourdieu ligt achter de in dit artikel vervatte presentatie van

¹⁴ Asch, *Europäischer Adel*, 293.

¹⁵ Dat was ook elders in Europa het geval en vrijwel overal profiteerde de grondbezittende adel van deze opgaande conjunctuur. Zie: Asch, *Europäischer Adel*, 281.

adellijk symbolisch kapitaal een vermoedelijke conversie van economisch kapitaal, die mede dienst doet om sociale distinctie te bewerkstelligen.

Het artikel van Albert Mensema over de mode van de geharnaste edelen in Overijssel is eveneens een fraaie illustratie van achttiende-eeuwse distinctiezucht. Diepgaande kennis over de relevante archivalia en de daarmee verbonden eigentijdse manier van registratie bracht de auteur tot het inzicht dat helmen en harnassen geen persoonlijke maar collectieve identiteit uitdrukten. De geportretteerden in deze specifieke, archaïserende wapenuitrusting vertegenwoordigden dus eerder hun riddermatigheid dan een individuele bekwaamheid.

In zijn artikel over stadhouder Willem V en zijn echtgenote Wilhelmina van Pruisen laat Edwin van Meerkerk zien hoe dit paar bezig was zijn symbolisch kapitaal te vergroten. Al weer in het voetspoor van Bourdieu wijst de auteur op de belangenstrijd die achter de omgang met de kunsten schuilt. Zoals met inschakeling van deze theoretische gids verwacht kan worden, komen verschillende vormen van institutionalisering in het veld van de hofcultuur ter sprake. Daarnaast blijkt dit meer artistieke veld overlap te hebben met dat van de politiek, waardoor ook licht wordt geworpen op de opbouw van de gezagspositie van deze kunstminnende stadhouder.

Een nieuwe richting voor het adelsonderzoek

Als het symposium te Amsterdam iets heeft duidelijk gemaakt dan is het wel de onhoudbaarheid van de simpele modellen van smaakimitatie over en weer tussen adel en burgerij en van het beeld van de snelle en volledige verburgerlijking van de achttiende-eeuwse samenleving en cultuur in de Lage Landen. Niet alleen de ideeën van Bourdieu – als ideale synthese van die van zijn sociologische voorgangers Max Weber en Norbert Elias – kregen veel aandacht, maar ook meer inhoudelijke thema's als nationale smaak en canon (niet los te zien van een veranderde internationale context in de achttiende eeuw). In eerste instantie lijkt hier de burgerlijke geleerde stand het voortouw te hebben genomen, maar vermoedelijk is daarmee lang niet alles gezegd. Zeker niet, als we hier gebruik gaan maken van Bourdieu's vruchtbare concept 'veld'. Welke spelers bewogen zich in die verschillende culturele velden en welke nieuwe vormen van institutionalisering kwamen op gang? Binnen een veld gelden specifieke, vaak onbewuste regels waaraan de spelers zich houden. Tussen die spelers bestaat competitie en rivaliteit om een vooraanstaande positie in dat veld te veroveren en te behouden. Zij kunnen daarbij gebruik maken van verschillende soorten kapitaal: afkomst, relaties, netwerken, opleiding, kennis en vaardigheden. Op die manier komen factoren als religie, gender, stedelijke omgeving (de opkomst van culturele circuits in de provincie bijvoorbeeld) in beeld, die anders verborgen blijven achter het containerbegrip 'verburgerlijking'. In elk veld ontwikkelen de betrokkenen een *habitus*, dat wil zeggen een duurzame wijze van denken, optreden, waarnemen en voelen, waarmee zij zich in dat veld kunnen handhaven. Zo gezien is culturele smaak voor Bourdieu niet slechts een persoonlijke voorkeur maar vertegenwoordigt die smaak juist de wijze waarop een collectief oordeel is 'neergeslagen' in een individu.

Toegespitst op de adel wordt de achttiende eeuw voor mannen en vrouwen uit die (inmiddels tamelijk heterogene) sociale groep een periode van dynamiek en uit-

daging. Zelf onderzocht Bourdieu niet specifiek de adel van de (vroeg-) moderne tijd.¹⁶ Toch haalt hij in zijn werk regelmatig aan de adelsgeschiedenis ontleende instituties, rituelen en credo's aan, om te illustreren hoe processen van maatschappelijke distinctie, uitsluiting en incorporatie worden gelegitimeerd, geritualiseerd en geïnstitutionaliseerd.¹⁷ Adelsonderzoekers uit de Bourdieu-lineage hebben laten zien hoe in bepaalde maatschappelijke velden nog tot ver in de vorige eeuw het gebruik van adellijk en aristocratisch kapitaal (in het bijzonder sociaal en symbolisch kapitaal) personen van adel een maatschappelijke voorsprong kon opleveren. Kón opleveren. Juist in de achttiende eeuw ontmoetten burgers en edelen elkaar vaker in verschillende maatschappelijke velden. Rivaliteiten en aanpassingen (al dan niet in defensieve of offensieve zin) gingen in de loop van die eeuw steeds meer het leven bepalen van mannelijke en vrouwelijke vertegenwoordigers uit deze sociale groepen. Een meer etnografische cultuurgeschiedenis, die oog heeft voor subtiele verschillen in levensstijl, en daarbij rekening houdt met de context van de opkomst van een nieuwe consumptiecultuur (van koffie tot zilver, van kunstcollectie tot porseleinverzameling), kan het op de achttiende eeuw gerichte adelsonderzoek naar een hoger niveau brengen.¹⁸

Deze beschouwing begon met een stelling over de krant, de roman en de adelskriek. In dit verband was een verwijzing naar de wereld van de spectatoriale tijdschriften ook *to the point* geweest. Zo laat Buijnsters op basis van een vertoog van Justus van Effen in *De Hollandsche Spectator* uit 1734 zien hoe de gouverneur een sleutelpositie innam tussen adel (of patriciaat) en burgerij. Maar in de loop van de achttiende eeuw kreeg de gouverneur een imagoprobleem, omdat niet zeker is of hij wel het juiste 'vaderlands gevoel' had. Vele gouverneurs waren namelijk buitenlander.¹⁹ In afgeleide zin raakt het probleem van de gouverneur ook de opstelling van de adel: wilde hij zich blijven oriënteren op de Frans-aristocratische hofcultuur of moest hij deze opgeven voor een vaderlandse opvoeding, waarin de ouders zelf ook een groter aandeel leverden. De vraag die zich hier opdringt is of het beeld dat Johan Huizinga eens schetste van de culturele neergang van de Republiek in de achttiende eeuw – mede veroorzaakt door 'het overhand nemen van Franse mode' – niet als achterhaald moet worden beschouwd (of minstens het juiste zicht op die eeuw ontnemt)?²⁰

Bekend is dat de spectatoriale geschriften in meerderheid door mannen uit het intellectuele deel van de burgerij werden geschreven en gelezen. Dat neemt niet weg dat ook in patricische en adellijke kringen de inhoud van zulke tijdschriften bekend was. Men las die thuis of in het koffiehuis. Deugdzaamheid en nieuwe vormen van sociabiliteit waren belangrijke thema's. Om die goed over het voetlicht te brengen kon een typering van de verhouding tussen standen en de seksen goede diensten bewij-

¹⁶ Zie voor het eerste adelsonderzoek waarin expliciet het theoretische kapitaal van Bourdieu op een sociaal-antropologische wijze werd gebruikt: Monique de Saint Martin, *L'Espace de la noblesse* (Paris, 1993).

¹⁷ Bijzonder instructief zijn: Pierre Bourdieu, 'Les rites d'institution', *Actes de la recherche en sciences sociales*, XLIII (1982) 58-63; dezelfde, 'Sur le pouvoir symbolique', *Annales*, XXXII/XXXIII (1977) 405-411.

¹⁸ Vergelijk Maxine Berg en Helen Clifford, ed., *Consumers and luxury. Consumer culture in Europe 1650-1850* (Manchester, 1999).

¹⁹ P.J. Buijnsters, *Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw. Veertien verkenningen* (Utrecht, 1984) 86-98.

²⁰ Johan Huizinga, *Nederlands beschaving in de zeventiende eeuw. Een schets* (Amsterdam, 1998; oorspr. Haarlem, 1941) 169.

zen. In het bijzonder de huwelijkskeuze was een geliefd en instructief onderwerp. Adelskritiek richtte zich vooral tegen het aangeboren superioriteitsgevoel en de idee dat het bezit van stamboom, kasteel of landgoed samenviel met adeldom. Ware adel was gebaseerd op deugd en een uit gedrag sprekend edel karakter. Standsverschillen spraken niet meer vanzelf.²¹ In een geschrift uit 1750 werd een fictief Gezelschap van Edelen ten tonele gevoerd, dat zichzelf verbond met de genealogie, de wapenkunde en, in het algemeen, met het *point d'honneur*. Het gezelschap stelde zich ten doel zich te onderscheiden van de burgerij. Misschien was de tekst op dat moment nog niet bedoeld als universele adelskritiek, maar als waarschuwing voor al te opzichtige aristocraten. Daarna won de op het natuurrecht gebaseerde, revolutionaire gedachte, dat alle mensen in principe gelijk zijn snel aan kracht. Dit onderwerp verdient nadere aandacht. Maar ook het reilen en zeilen van de adel in de Republiek tijdens de Patriottentijd en de Bataafse Revolutie wacht nog op een systematische studie.

²¹ Vergelijk Dorothée Sturkenboom, ed., *Een verdeelde Verlichting. Stemmen uit de Spectators* (Amsterdam, 2001) 128-129.